

Н. І. Зарудняк

Проблематика малої прози О. Де

У статті в проблемно-тематичному аспектрі аналізується мала проза Олександера Де. Досліджуються центральні взаємозумовлені проблеми збірки нарисів та оповідань “Під чужим небом”. Проблема смерті тісно переплітається з екзистенційною проблемою сенсу життя, проблемою щастя. Одна із причин бажання смерті – розчарування у соціальних та етичних теоріях, абсурд буття викликає страх і відчай.

Творчість О. Де (Барчука) впродовж тривалого часу обминалися літературознавцями. Письменник майже п’ятдесят років проживав у Англії поблизу Лондона, активно працював на літературній ниві у 60-90-х роках ХХ століття.

Уродженець села Заячківка Христинівського району на Черкащині, він навчався у ряді шкіл сіл Бабанського району, закінчив Оксанинську середню школу в 1941 році з атестатом відмінника. У 1942 році був вивезений фашистами на примусові роботи до Німеччини. Там йому випала важка доля “остарбайтера” (1942–1945). Після закінчення війни опинився в таборах для переміщених осіб, а згодом студіював філософію і психологію в Українському Вільному Університеті (Мюнхен).

До Британії переїхав у липні 1948 року, там здобув фах журналіста, крім того, у Лондоні закінчив школу драматичного мистецтва. Став не актором, а підприємцем, хоч впродовж усього життя комерція була тільки розвагою, а основним професійним заняттям – література.

До творчості письменника зверталися такі вітчизняні літературознавці, як Володимир Поліщук...) [5], Василь Пахаренко...) [4].

Малу прозу Олександера Де не можна назвати явищем аж надто багатограним як у тематичному, так і в жанрово-стильовому аспектах, проте вона надзвичайно щира, багата психологічними відтінками, в основі – почуття людини, яка, завдячуючи II світовій війні, виявилася на маргінесі життя.

Письменник належить до тих *Diimi-noges* (менших Богів) діаспорного Олімпу, які ще і до цього часу не побачені “з материка”. Якогось впливу на материкову українську літературу творчість О.Де не справила, хоча творив він для України, взявши на себе місію новітнього Кобзаря ХХ століття, надіючись, що слово буде почуте і сприйняте саме

земляками. Проводив ряд зустрічей і творчих вечорів за кордоном, на яких намагався донести правду про Україну до світової громадськості. Слово наділяв особливим сакральним смислом, вірив у його силу.

В останні роки життя розгорнув бурхливу діяльність на Батьківщині: передавав власні книги для молоді, зустрічався зі студентством, зокрема Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (тоді – інституту), виступав на радіо, друкувався в газетах. Особливі надії покладав на українське військо, тому активно працював над ідеєю створення Театру Збройних Сил у столиці, з цією метою організував фонд імені Івана Барчука (свого батька – також письменника), заручився підтримкою деяких бізнесменів в Англії, але в Києві належної підтримки не отримав, скаржився на пусті обіцянки. Співпрацював із театром “Дзвін” Костянтина Літартовича. Відбулося кілька прем’єр його п’єс у столиці. На смерть автора Рада Спілки письменників України відгукнулася некрологом, вміщеному в “Літературній Україні” від 20 серпня 1998 року, в якому було допущено ряд неточностей (збірку поезій названо збіркою оповідань, повість – драмою...) [3, с. 12].

Повернення творчості письменника стало можливим лише за умов краху тоталітаризму та зняття введених ним ідеологічних табу. За радянських часів його художній доробок був доступним буквально кільком адресатам (Скаковській В. – сестрі, Павленку С. – учителеві), які отримували твори частинами, по кілька аркушів, в конвертах з листами, та ще агентам КДБ, які неодноразово погрожували авторові.

Книга нарисів та оповідань “Під чужим небом” вміщує ряд творів, персонажі яких так чи інакше виявилися жертвами II світової війни: “Я вернусь”, “В обороні життя”, “За сином”, “Новою доро-гою”, “В підземеллі”, “Заходить сонце”, “Субота”, “Син вуглекопа”, “Випадок у Берліні”, “S.O.S.”. Усі твори О. Де видрукувані у видавництві “Чайка” (Лондон), заснованому самим автором. Назва знакова: в 20-х роках у Відні уже існувало українське видавництво “Чайка” (засновник – А. Крушельницький). Як і назва видавництва, назва першої збірки прози автора “Під чужим небом” (1966) є традиційною щодо семантики назв творів та збірок екзильних авторів (відомий роман Дарії Ярославської “Під чужі зорі”, лише інверсією відрізняється назва збірки Олекси Кобця (Варавви) “Під небом чужим”, відомий і вірш Євгенія Маланюка “Під чужим небом”).

У прозовому доробку О. Де досить відчутні впливи «шістдесятництва», і чи не всі найважливіші проблеми (русифікації, денационалізації, екології, викачування з України її природних багатств, масової експлуатації молоді на “будовах комунізму”, повоєнного сирітства, вдовства, соціальної бідності...), порушувані

“шістдесятниками”, є об’єктом викриття і в прозі автора. У творах О. Де зустрічаємо імена Василя Симоненка, Ліни Костенко, без сумніву, був він знайомий із публіцистикою Івана Дзюби. У листі до Н. Чеги пише: “Я хотів було передати свої книжки Іванові Дзюбі, бо колись шанував його за «Інтернаціоналізм чи русифікація», але, довідавшись, що він співпрацює із «Слов’янським вічем», змінив свою думку. Хіба не через подібних «слав’янофілів» так тяжко потерпів Шевченко?”.

У творчості автора наявні центральні взаємозумовлені проблеми – війна, еміграція, мова. У листі до Зарудняк Н. від 4-о серпня 1997 року обурювався: “Навіть моє ім’я в Україні пишуть по-російському: «Олександр» замість «Олександер». В Росію це (грецьке) ім’я прийшло з Франції, в Україну – з Німеччини, тому ріжниця”.

У творах письменника – потужний ліризм і філософічність, характерні для літератури ХХ століття. Новітні філософські теорії у поєднанні з “запізніло”-народницьким (пролонгованим неонародницьким) світоглядом автора трансформуються у своєрідне синкретичне явище, позначене поглибленою психологічністю, плеканням національного ядра літературного дискурсу, романтичною ідеалізацією української минувшини, енергійним життєствердним волюнтаризмом. Псевдонім О. Де, за твердженням самого автора, походить від словосполучення “динамічна еволюція”, яке є внутрішньою суттю будь-якого справжнього письменника. На його думку: “Із давніх-давен піснярі, кобзарі, поети та співці збуджували народ словом і піснею до динамічного поступу. Вони завжди розгортали крила своєї уяви і злітали в передчаси. Вони завжди були передвісниками нових епох. Вони були двигунами динамічної еволюції (підкреслення наше) людства!” [1, с. 12]. Світогляд раннього О. Де не позбавлений впливу ніцшеанської філософської теорії надлюдина, яка хоче перевершити саму себе, про що свідчить і псевдонім. О. Де вважав, що людина еволюціонуватиме ще кілька мільйонів років, а потім “свідомість стане керманічем підсвідомості. Ті люди, які мають силу волі, роблять перші міленькі контакти своєї свідомості із підсвідомістю” [1, с. 4]. Віра в особливе призначення поета і поезії в житті людства, віра в розум, силу волі, особливе місце себе і свого народу, віра в рід є основними складниками синтетичного світогляду автора. “The exiled author, who was turned out of Kiev as a child refugee has learned to take life by the horns. His pseudonym means “dynamic evolution” [7].

Попри шерехівське твердження про традиціоналістів, які “завжди в конфлікті з новаторами сьогоdnішнього дня” [6, с. 464], проза О. Де є феноменом нееклектичного поєднання традиційного і модерного письма.

Центральною проблемою творчості письменника є явище емігра-

ції, яка розкривається у тематичних відгалуженнях мотивів адаптації до чужої культури, збереження національної самоіденти-фікації, тріади праці, освіти й культури, взаємопов'язаних аспектах родинного життя, в тому числі, у розщепленні сімей, на материковій Україні залишилися рідні, та вихованні дітей, зв'язку часів, зокрема сучасного із минулим, філософському осмисленню місця людини у житті, пристосування й пристосовництва. Наскрізною є в епіка проблема втраченого покоління. Однією із найяскравіших у доробку є материнська тема (образ матері синестезійно накладається на образ України). О. Де осмислював історичні долю/недолю України, дошукувався причин довготривалого її поневолення. Неодноразово письменник концептуалізував історико-географічну семантику Соловків і Сибіру, та пов'язані з нею антитоталітаристські мотиви виселення цілих людностей, свідомого винищення села, цілеспрямованого руйнування родини.

У нарисах та оповіданнях О. Де досліджує психологію емігрантів з власної волі, як от Миколи (нарис “Я вернусь”), якому “тоді ... хотілося більше простору, ... хотілося далеко в світ-широкий, незнаний, – за моря, за океани...” [1, с. 141], та вимушених вигнанців, що покинули Батьківщину з примусу, під агресією тоталітарних режимів, як от Анатолія (нарис “Заходить сонце”). Українець, якого вивезли фашисти для підневільної праці в Німеччину, крім фізичних, переживає надзвичайні душевні муки, виявившись ворогом для обох тоталітарних режимів. Деякі з персонажів О. Де живуть надією на повернення додому (Вася – оповідання “Син вуглекопа”), інші – цю надію втратили, як от Сашко (“Випадок у Берліні”). З особливим теплом О. Де творить образи українців, яким вдалося оминати крайнощі денационалізації чи повного несприйняття чужого способу життя, які всупереч випробуванням долі залишилися людьми; заробляючи на життя фізичною працею, свій духовний потенціал реалізують у творчості і власній родині (Григорій з оповідання “Новою дорогою”, образ господаря в нарисі “Субота”). О. Де відтворює також психологію людей, які, на його думку, “зламалися”.

Культурно-політичні проблеми української громади в екзилі (“Субота”) є також об'єктом художніх дефініцій О. Де. Зокрема, письменника хвилює питання лідера, здатного очолити українців на чужині. Попри різницю в характерах, світоглядах, всіх емігрантів у творах О. Де єднає втрата частини себе, неповторності свого існування, туга за Україною, за місцем, де залишилася їхня важливіша частина душі.

Особливе зацікавлення у О. Де, подібно до попереднього “народника” А. Тесленка, викликає тема смерті. Так у нарисі “Я вернусь” відтворена спроба вчинити самогубство. Відхід у небуття, наприклад, є засновком експресивного нарису “S.O.S”, який цілком присвячений

відчуттям людини в останні хвилини перед смертю, змалюванню самої смерті. У психологічній новелі «В обороні життя» автор фіксує відчуття людини, яка підсвідомо готується до вбивства, і врешті вбиває іншу людину, захищаючи власне життя, детально описує саму смерть. У лірико-психологічному нарисі “мати” змальовано смерть жінки, яка не витримала розлуки із сином; в оповіданні “Син вуглекопа” акцентується увага на сприйнятті смерті дитячими очима.

У творах Олександера Де відчутний автобіографічний аспект, прототипом головного героя найчастіше стає сам автор. Центральні персонажі творів письменника залишають в Україні коханих (Микола – “Я вернусь”), змушені перебувати в таборах примусової праці (“Заходить сонце”), заробляють на прожиття фізичною, а не розумовою працею (“Новою дорогою”), щомиті наражаються на небезпеку загинути в необлаштованих належним чином копальнях (“В підземеллі”, “Син вуглекопа”)...

Людині притаманна здатність ставати у певне відношення до своєї смертності. Письменник звертається до жанру малої прози у період найбільшого розвитку екзистенціалізму (50–60-і рр.), у представників якого категорія смерті була однією із центральних у творчості, тому цілком закономірним видається звернення автора до осмислення абсурдності буття, страху, відчаю, самотності, страждання і смерті. Трагічна невлаштованість людського життя особливо гостро відчувається митцем, який вирваний (не за власним бажанням) із звичного середовища, позбавлений батьківщини, близьких людей, мусить пристосовуватися до чужої культури.

За Ф. Ніцше, “кожен... мусить завчасу... навчитись важкого мистецтва піти своєчасно” [2, с. 72]. О. Де робить спробу відтворити психологію персонажа (Микола – “Я вернусь”), який вибравши час власної смерті, намагається здійснити самогубство. Але якщо Ніцше схвалює величну смерть, яка вдається краще, ніж життя, то персонаж О.Де намагається просто втекти від світу, в якому нічого не може змінити, не може реалізувати мрії. Стан душі Миколи письменник означає таким символом, як “смердюча пустота”. Микола і сам прагне тієї пустоти: хоче забути про все, що існує навкруги, – “живе і мертво...” [1, с. 143], бо “без нього одного земля не змінить свого курсу – далі продовжуватиме свій рух через чорний німий простір серед мільярдів далеких зір;... місяць і далі залишиться її вірним супутником, німим свідком кохання і смерті... Він не хоче жити! Він не хоче зустріти безнадійне завтра!” [1, с. 143]. Смерть – як програш світові, визнання власної мізерності і неспроможності. Ф.Ніцше застерігав: “Друзі мої, нехай ваша смерть не стане прокляттям людині і світові... У вашій смерті має горіти ваш дух і ваша чеснота, ... а то зі смертю вам не

поталанить” [2, с. 74]. Автор зображує Миколине бажання смерті як слабкість, скорення обставинам, котрі позбавляють справжнього вибору. В творі проглядається певний імморалізм О. Де: “Хай і він помре так само безсоромно і дико, як ті мільйони у сірих, синіх, чорних і зелених шинелях, чи ті матері, старики і діти на розвалинах своїх брудних завошивлених гнізд!” [1, с. 143]. Микола намагався піти з життя, “як ті мільйони”, проте його спроба все ж таки була вибором. Вона несла значення ініціації: пробуджена воля до смерті (хай навіть і як втеча) пробуджує волю до життя, яка пробуджує волю до перемоги над ним, бажання змінити. “– Я мушу вернутись”. “– Я вернусь, – шепоче Микола, заціпаючи останній гудзик зіжматой сорочки” [1, с. 144]. Акт самогубства є критичним у осмисленні героєм себе, свого місця у світі, він починає бачити мету, відчувати відповідальність, причетність до долі і своєї, і світу. Автор із своєю активною життєвою позицією і оптимізмом, без сумніву, вважає самогубство слабкістю, тому і Микола соромиться за свій вчинок. “Підводить очі до блілого місяця і зразу ж опускає їх, наче засоромився перед свідком за свій нерозсудок” [1, с. 144].

О. Де за сприяння наростаючої градації – вибудував ряд чинників, спроможних зробити людину нещасливою: самотність, “розбиття думок” (усе, про що колись думалося, мріялося, виявилось нереальним), холод душі, “переповненою по самі вінця безнадією” [1, с. 142].

Головний герой твору залишив Україну з метою побачити світ. Колишній романтизм, що висловлювався словами “боротьба і кохання”, загас, як остання іскра пожару” [1, с. 142]. Покорена, Європа не ідеальна, кордони додому закрилися, повернення було майже рівнозначним смерті. “Він сам. За ним – недосяжне минуле за страшним муром, що ділить континент, перед ним – безнадійність на розваллях покороної Європи” [1, с. 142].

Література

1. Де, О. І. Під чужим небом / О. І. Де – Лондон : Чайка, 1966. – 214 с.
2. Ніцше, Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Ф. Ніцше. – К.: Основи, Дніпро, 1993. – 415 с.
3. Олександр Де // Літературна Україна. – 1998. – 20 серпня. – 12 с.
4. Пахаренко, В. ”У людській підведусь поставі”(Олександр Де) / Василь Пахаренко // Рідні голоси з далеких далей. Наукове видання. – Черкаси : Відлуння-плюс, 2000. – С. 138–140.
5. Поліщук, В. Т. Творчість письменників зарубіжжя – уродженців Черкащини в контексті українського письменства (Штрихи до проблеми) / Володимир Поліщук // Рідні голоси з далеких далей. Наукове видання. – Черкаси : Відлуння-плюс, 2000. – 148 с.

6. Шерех, Ю. Троє прощань і про те, що таке історія української літератури / Ю. Шерех // Третя сторожа : Література. Мистецтво. Ідеології. – К. : Дніпро, 1993. – 590 с.

7. Exile provides good storyline // East Grinstead Observe. – Friday. – March. – 22. – 1991.